

KLASSIKERN

Stor humanist eller patetisk kappvändare?

Isak Hammar

Marcus Tullius Cicero (106–43 f.Kr.) har utövat ett inflytande på eftervärlden som är både svårt att överskatta och överblicka. Det urval av hans brev som nu finns översatta och utgivna av Natur & Kultur syftar till att belysa hans stormiga resa mot undergången, både sin egen och den romerska republikens. Ciceros karriär präglades av oerhörda framgångar och förnedrande misslyckanden och hans främsta egenskap, den retoriska skickligheten, bidrog starkt till hans fall.

När den tyske historikern Theodor Mommsen kallade Marcus Tullius Cicero (106–43 f.Kr.) för journalist var det avsett som en grov förolämpning. Ur en aspekt kan emellertid epitetet tyckas passande. Cicero kan verkligen sägas ha rapporterat, ibland dagligen, från ett av världshistoriens mest dramatiska skeenden.

Nu har en icke oansenlig del av breven han skrev under republikens sista decennier fått en ny svensk översättning. Det är välkommet, inte minst eftersom den antika världen i allmänhet och den

romerska historien i synnerhet ständigt åberopas i samtidens tjänst. Då är det viktigt att de antika källorna finns tillgängliga för ny och gammal publik. Men det väcker också frågan om hur vi i dag ska förhålla oss till dessa brev som historisk källa. Är det historien vi söker i läsningen av 2000 år gamla brev eller är det snarare skribenten? Eller är det kanske så att vi letar efter något annat i denna antika samling epistlar?

Cicero har utövat ett inflytande på eftervärlden som är både svårt att överskåda och svårt att överskatta. Inte minst löper hans auktoritet som en röd tråd genom universitetens historia via lärda studier i språk, retorik och historia. Även om Cicero – trots Mommsens föraktfulla inställning – var en mycket framgångsrik politiker under sin egen levnad, har framför allt två omständigheter banat väg för denna historiska betydelse. För det första var han en mycket flitig skribent som dessutom själv såg till att hans alster cirkulerade. För det andra har hans tal, skrifter och brev överlevt i en kvantitet som ingen av hans samtida kan mäta sig med. När lejonparten av hans brev spårades upp under dramatiska former under renässansen av antikvurmande italienare som Francesco Petrarca och Gian Francesco Poggio Bracciolini blottades förvisso en skatt, men den skulle visa sig svår att förhålla sig till.

Av Ciceros brev finns cirka 900 stycken bevarade, varav ett hundratal är skrivna till honom av andra. Av dessa har cirka en tiondel nu översatts till svenska av Eric Cullhed, forskare i grekiska vid Uppsala universitet. Urvalet har enligt översättaren väglets av ambitionen att ”låta Cicero med egna ord berätta om sin stormiga resa mot undergången”. Det är talande att Cullhed inte preciserar om det är romarens personliga undergång eller republikens som avses. Ciceros liv och död har alltid varit starkt förknippat med slutet för det republikanska statsskick som fungerat som ideal och modell för senare epoker. Också själva samlingen har fått en ödesmättad titel – *När allt gick under*. Det är alltså i någon mån den romerska samhällskollapsen som står i centrum och som kanske också kan antas locka nya läsare. För den som vill skapa sig en bild av detta historiska förlopp är förstås den romerske politikern oundgänglig.

Breven i sig tillhör utan tvekan världslitteraturens klassiker. Men västvärldens förhållande till Cicero både som person och som källa har länge varit komplicerat. Ofta har diametralt olika tolkningar konkurrerat med varandra. Beroende på sammanhang, epok, plats

och framför allt samtida syften har Cicero betraktats antingen som den store humanisten eller den patetiska kappvändaren. Värderingen av de texter han lämnat efter sig har likaså regelbundet växlat i anseende. Den ambivalenta inställningen har rötter i Ciceros egen tid och de antika vittnesmålen om honom varierar från det föraktfulla till det hyllande.

Ciceros politiska karriär var en berg-och-dalbana av oerhörda framgångar och förnedrande misslyckanden. Trots att han var en *homo novus*, en man utan politiskt framgångsrika förfäder, nådde han den högsta pinnen på den romerska karriärstegen (*cursus honorum*) när han beträdde konsulämbetet år 63. För sin roll i konflikten med Lucius Sergius Catilina, anklagad av Cicero för konspiration, erhöll han hederstiteln *pater patriae* – fäderneslandets fader. Men på grund av framgångarna blev fallet också djupt när han tio år senare tvingades i exil av en av sina många ärkefiender, Publius Clodius Pulcher. Anledningen var just hans agerande i Catilinaaffären. Avrättandet av konspiratörerna uppfattades som olagligt. Den romerska politiken var nyckfull och ingen drabbades hårdare av detta än Cicero. Senare generationer av historiker har fortsatt debattera legaliteten i hans agerande.

Redan Seneca skrev att Cicero återkom till sin egen roll i Catilinaaffären, inte utan grund, men utan slut. Ett särskilt drabbande brev i sammanhanget har glädjande nog översatts av Cullhed. Cicero skrev nämligen till Lucius Lucceius för att be honom skriva en hyllande biografi över honom själv med utgångspunkt i händelserna under hans år som konsul. I ett brev som Cicero nog gärna skulle ha sett gå förlorat skriver han: ”Jag brinner av en ofattbar men befogad önskan att mitt namn ska vinna glans och berömmelse i dina verk.” Avsaknaden av blygsamhet, kan man nog misstänka, har inte stärkt romarens aktier.

Cicero kom dock tillbaka och fortsatte att vara en betydelsefull faktor i romersk politik. För Mommsen, som även betecknade romaren som en man utan insikt, åsikt och avsikt, var Ciceros roll i republikens fall emellertid förpassad till betraktarens. Även om det tyska ordvitsandet måste anses föga befogat, stämmer det i viss mån att Ciceros handlingsutrymme krympte under republikens sista tid. Hans politiska vision om senatsinflytande och konsensus fick ge vika för militära generaler och deras lojala arméer. Det har inte undgått kommentatorer i alla tider att hans främsta egenskap – retorisk skicklighet – också blev hans undergång. Hans tal utövade förvisso

återkommande ett stort inflytande över romersk politik, men just de ord han riktade mot Marcus Antonius i de så kallade filippiska talen blev också orsaken till hans död.

I breven syns snabbt denna antika ambivalens inför Cicero som politiker, liksom de tvära kasten i romersk politik. Cicero själv beskriver återkommande antipatier mot honom och beklagar att folk har vänt honom ryggen. I andra delar flimrar senatsförhandlingar och konfliktlinjer förbi. Att läsa Ciceros brev är att ständigt kastas mellan person och politik, mellan det privata och det offentliga. Faktum är att för en romersk politiker smälte dessa två påfallande ofta samman.

Det räcker dock inte med att titta på vare sig Ciceros böljande karriär eller uppskattning under hans levnad för att förklara hans dualistiska eftermäle. Breven blottar nämligen att det inte bara var Ciceros karriär utan även hans känsloliv som utmärktes av dalar och toppar. Detta har skamfilat hans rykte, eftersom han i andra sammanhang och i filosofisk mening pläderade för stoicismen. Ett av de tydligaste och mest kända exemplen är när Cicero drabbas av en personlig tragedi i och med hans dotter Tullias död. Statsmannen tycks lamslagen av sin sorg. Politikern Servius Sulpicius Rufus skriver i detta läge till honom att han inte får glömma vem han är. Heter man Cicero måste man leva som man lär, det vill säga möta motgångar med fast mod. I antikens Rom ansågs det omanligt och skamligt att visa överdriven sorg och i detta tycks även senare generationer ha stämt in. Därmed har en av de mest värdefulla aspekterna för eftervärlden – den intima bild som Cicero visar upp av sig själv och sin vardag – också stört både bilden av honom och i förlängningen synen på värdet av hans texter.

Olyckligt nog för statsmannens eftermäle pendlade han även i politiska frågor. Det blir knappast tydligare än i Ciceros försök att manövrera mellan Gnaeus Pompeius Magnus och Gaius Julius Caesar när inbördeskriget mellan dessa tidigare kumpaner väl bröt ut. I ett brev till sin vän Atticus, skrivet under maj månad år 49, beklagar Cicero den knipa han sitter i. Stöd till endera fältherren leder ofrånkomligen till konflikt med den andra. Caesar tycks särskilt profetisk när han bekymrat varnar Cicero i ett brev: ”Det kommer också att verka som om du misslyckats med att hålla dig till en och samma linje.” Eftervärlden har nickat instämmande.

Caesar är central i sammanhanget av en annan anledning. Inte

minst har en binär syn på ord och handling missgynnade väktaren Cicero, ofta i jämförelse med den romerske diktatorn. Även om Cicero under vissa historiska epoker framstod som segraren i denna moraliska tvekamp – exempelvis i de franska och amerikanska revolutionerna – har en misstro mot retorik som ett sätt att dölja sanningen gjort sig gällande i bilden av Cicero. Brevet ställde till det ännu mer sett ur denna synvinkel. De visade upp väktarens oförmåga att motverka hotet mot republiken med sina ”tomma ord”.

Av en rad anledningar har brevet med andra ord urholkat Ciceros statsmannamässighet. Med detta har även Ciceros texter kommit att bli misstänkliggjorda. Kan man lita på någon som vacklar så, både privat och politiskt?

Historiker har också återkommande visat en ljum inställning till Cicero och källvärdet av hans skrifter. Utan de källor som Cicero lämnat efter sig i form av tal, skrifter och brev skulle vår kännedom om senrepubliken vara kraftigt begränsad. För historikern har dessutom Cicero fördelen av att vara en samtida primärkälla till många av de händelser som tilldragit sig intresse, till skillnad från mycket annat som finns bevarat. Men för detta har han alltså knappast blivit tackad, tvärtom. I stället tycks dominansförhållandet återkommande ha lett till frustration hos historiker som tvingats lita på Ciceros tolkningar och narrativ i varje fråga. Här har brevet fått särskild aktualitet eftersom de gått att jämföra med utsagor i andra källtyper. Som en person av kött och blod var Cicero inte konsekvent i varken livsfilosofi, politisk hållning eller personligt temperament.

Ciceros värde som historisk källa missgynnades också länge av att han själv var politiker. Hans texter har vad källkritiken kallar en tydlig tendens, de bär med andra ord spår av Ciceros politiska agenda. Ibland kan brevet till och med belägga att han försökt dupera sina åhörare eller att andra pressat honom till att ingå allianser han inte önskade. Först på 1990-talet, efter den språkliga och kulturella vändningen, kom historikerna att inse värdet av denna så kallade tendens och Cicero-forskningen fick ett uppsving. Just det faktum att Cicero talade i egen sak gjorde honom till en värdefull källa för den forskare som ville kartlägga och förstå den romerska politiska kulturen. Allteftersom forskningen utvecklade teoretiska redskap för att analysera språkanvändningen och därigenom blottlägga kulturella mönster, normer och värderingar, vändes det som tidigare betraktats som brister till en fördel. Det gick kanske inte att lita på Ciceros ord, men man kunde vara säker på att

hans ord var valda med omsorg i förhållande till den politiska kultur inom vilken han mer eller mindre framgångsrikt navigerade. Den språkliga och kulturella vändningen har på så vis banat väg för den väletablerade Cicero-forskningen av i dag. En strid ström av nya böcker och artiklar med Cicero som huvudsakligt källmaterial skrivs varje år och ständigt dyker nya antologier om Cicero upp på de stora internationella förlagen.

Med detta har även Ciceros rykte – som delvis alltså raserats av breven – funnit ett nytt försvar. En aspekt inom forskningen som gynnat retorikern är uppvärderandet av språk som handling. En romersk politiker ställdes obönhörligen och ständigt framför en publik av åhörare. Där äldre forskning sett dessa talhandlingar som en fernissa som dolde ett spel bakom kulisserna, har nyare forskning betonat hur centralt det offentliga talet var i den romerska politiska kulturen. De senare decenniernas dominerande tolkning av hur politikens drivkraft utgjordes av en aristokratisk kamp om ära (*gloria*) har lett till att Cicero åter kunnat tecknas som en handlingens man. När regelverket för detta republikanska spel slutgiltigt förändrades av Caesar, förlorade Cicero.

Varför läser någon Ciceros brev i dag? Det är lätt att föreställa sig åtminstone tre anledningar. För det första för att lära sig något om Cicero. Vem var denne man? I breven, inte minst i Cullheds urval, finns gott om material för den som vill lära känna den nye mannen från Arpinum. Cicero är huvudperson i sina egna brev, det är hans perspektiv, hans tolkningar och framför allt hans vardag.

Här behöver man förstås vara försiktig. I angenäm svensk språkdräkt kan det romerska samhället liksom Ciceros vardag säkert tyckas bedrägligt likt vår egen. Cullheds översättning har många gånger ett imponerande flyt och läsaren kan således vaggas in i ett oproblematiserat förhållande till romarens bevekelsegrunder eller moraliska kompass. Breven kan med andra ord lätt uppfattas som ett slags obruten länk mellan oss och den människa som levde under antiken. Detta är både gynnsamt och förrädiskt eftersom antika Rom och den politiska kultur som Cicero verkade inom på många sätt skiljer sig markant åt från vår egen. Därför hade jag nog önskat att Cullhed inte så raskt avfärdat "forskningens taffliga gissningar" till förmån för en obruten framställning. För att förstå Cicero behöver vi kunskap om den kontext och den tid som breven skrevs i. Men kanske tror man fortfarande att den intresserade allmänheten skräms bort av pågående forskningsdebatt. Forskares ibland

motstridiga tolkningar finns förstås att tillgå på annat håll, men själv tror jag bara att läsoplevelsen hade blivit större om breven placerats i ett mer nyanserat sammanhang. Det hade inte minst översättningsgärningen förtjänat.

En annan läsare söker kanske historien bakom mannen. Frågan är emellertid om det bara utifrån denna brevsamling går att skapa sig en bild av republikens politik eller dess kultur. Utgåvan begränsar sig till ett par meningar för att sätta varje brev i sitt sammanhang, men det är svårt att tro att detta räcker för gemene läsare. Detta medvetna val att inte, som Cullhed skriver, "låta klamrar och fotnoter ideligen utplåna möjlig-heten att försjunka i texten" riskerar återigen att förstärka uppfattningen att Ciceros brev kan läsas i ett vakuum. Förvisso kan samtal över -millennier också mana till reflektion, men det tenderar att skänka breven ett poetiskt snarare än ett historiskt-analytiskt värde. Kanske är det gott så.

Är det slutligen måhända den historiska samhällskollapsen som lockar vår egen tid? I det första brev som Cullhed valt att översätta utbrister Cicero: "Ack, nu är det ute med Rom!" Om så är fallet delar vi detta intresse med många generationer före oss. Men här finns också en risk att Ciceros tid med enkelhet och för våra syften likställs med vår. Historia som *magistra vitae* är ingen okomplicerad sak. När man i breven läser utsagor som "Det politiska läget som råder just nu är det skamligaste och mest korrupta någonsin" eller "Vi lever i en tid då enskilda individer kämpar för sin personliga makt och försätter hela samhället i fara" är det förstås lockande att lägga vår egen tid över Ciceros. Då ska man ha klart för sig att den lockelsen tycks ha funnits i alla tider.

Breven möjliggjorde för Mommsen att döma Cicero efter sin egen och sin tids måttstock. Den risken föreligger också för moderna läsare. Som tur är kommer Marcus Tullius att överleva hur vi än behandlar honom.

Isak Hammar är fil. dr i historia, verksam vid Lunds universitet. Hans avhandling, *Making Enemies – The Logic of Immorality in Ciceronian Oratory handlar om omoral och politik under den romerska senrepubliken.*